

بررسی ماهیت اقتصاد تعاونی از منظر سوسیالیسم، سرمایه‌داری و اسلام

محمدظاهر نوروزی* / دانش‌پژوه ارشد اقتصاد جامعه المصطفی (ص) العالمیه

چکیده

بعد از اجرای موفق شرکت‌های تعاونی صاحب نظران اقتصاد سرمایه‌داری و سوسیالیستی کوشیده‌اند، تا به نوعی این شرکت‌ها را بخشی از مکتب اقتصادی خویش معرفی کنند. در این نوشتار بررسی خواهیم کرد که ماهیت و اصول اقتصاد تعاونی به کدام یک از نظام‌های اقتصادی نزدیک‌تر است.

شرکت تعاونی سازمانی است از واحدهای اقتصادی که به میل و اراده شخصی افراد تشکیل می‌شود، براساس اصل تساوی و برای تحقق هدف اقتصادی تعیین شده به فعالیت می‌پردازند. ماهیت اقتصاد تعاونی نه سرمایه‌داری است و نه سوسیالیستی، بلکه تشکیلاتی است که از طریق اقداماتی بیطرفانه به هدف‌های مختلف سیستم‌های اقتصادی خدمت می‌نماید. بلکه این شرکت‌ها سازمان‌هایی هستند که با روش‌های خاصی که مبتنی بر اصول تعاون است، اداره می‌شوند. و با شرکت‌های سهامی از بسیاری جهات متفاوت است. نظام اقتصاد تعاونی، اقتصادی ارزشی و اخلاقی است که با مبانی بینشی و ارزشی نظام سرمایه‌داری مابینت دارد. با استفاده از آموزه‌های اسلامی می‌توان مبانی بینشی و ارزشی برای آن تدوین و از آن دفاع کرد.

کلیدواژه‌ها: ماهیت، اصول، اقتصاد تعاونی، اقتصاد سوسیالیستی، سرمایه‌داری، اقتصاد اسلامی

در مراحل رشد و توسعه یافتگی هر کشوری، کاهش فقر، افزایش تعادل درآمدی و رفاه جامعه و همچنین کاهش نرخ بیکاری از شاخص‌های مهمی می‌باشند که بهبود آنها نشانه موفقیت بیشتر در اجرای برنامه‌های توسعه می‌باشد. شرکت‌های تعاونی یکی از مهمترین تشکلهای غیردولتی هستند که موفقیت و مزیت آنها در برنامه‌های توسعه، به واسطه خودیاری اعضا و امکانات ویژه و مزیت‌های خاص این تشکلهای در توسعه تحقق می‌یابد بنابراین، تعاونی‌ها با مشارکت اعضای خود می‌توانند یاری رسان دولت به ویژه در امر کاهش فقر، ایجاد خوداشتغالی و افزایش اشتغالزایی در جوامع باشند.

وجه تمایز تعاونی‌ها نسبت به سایر سازمان‌های تجاری در حساسیت اعضای آنها برای مشارکت در فعالیت موردنظر تعاونی است. در تعاونی‌ها یک گروه همسو به دنبال افزایش درآمد و سود می‌باشند و این فعالیت گروهی می‌تواند باعث پیشرفت چشمگیر تعاونی در زمینه فعالیت خود گردد. از طرف دیگر چون سود تعاونی عاید تمامی اعضا می‌گردد، کنترل ویژه اعضا بر فعالیت‌های اقتصادی تعاونی، امکان هرگونه سوء استفاده و تخلف این تعاونی‌ها را منتفی می‌کند و باعث می‌گردد تا سود تعاونی به صورت عادلانه میان اعضا تقسیم شود و در نتیجه اعضا مشارکت کامل در تولید و فعالیت مورد نظر تعاونی داشته باشند، در چنین حالتی افزایش درآمد و رفاه اعضا دور از ذهن نخواهد بود.

ما در این نوشتار بعد از ارائه تعریف و تاریخچه تعاونی به بررسی ماهیت و اصول اقتصاد بخش تعاونی می‌پردازیم و در ادامه بررسی خواهیم کرد که اقتصاد بخش تعاونی به کدام نظام اقتصادی از لحاظ ماهوی نزدیک‌تر است.

تعاون

برای تعاون دو نوع معنا و مفهوم بیان نموده‌اند که در ادامه به بیان آنها می‌پردازیم.

مفهوم عام تعاون: در فرهنگ معین تعاون به معنی «یکدیگر را یاری کردن، به هم یاری کردن می‌باشد.» (معین، ۱۳۷۵، ۳۲۸) و در لغت‌نامه دهخدا، «هم‌پشت شدن، یکدیگر را یاری کردن، یاری کردن بعضی قوم بعضی دیگر را، با هم مدد کاری یکدیگر را کردن.» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۵، ۷۵۳) معادل واژه تعاون آمده است.

تعاون به این مفهوم، یکی از جنبه‌های مهم زندگی اجتماعی است و چون با ذات و فطرت انسان‌ها سازگار می‌باشد، از آغاز زندگی جمعی بشر کاربرد داشته است. ضرورت همکاری با دیگران برای مقابله با خطرات طبیعی مانند سیل، زلزله، طوفان و... بر می‌گردد. توسعه‌ی تمدن و گسترش شهرها نیاز به همکاری متقابل برای تأمین کمبودهای ناشی از پیچیدگی‌های زندگی شهرنشینی، ضرورت توجه و به کارگیری ساز و کارهای تعاونی بیش از پیش احساس گردید.

« به یک معنا همه‌ی رفتارهای اجتماعی تعاون است. یعنی، انجام کارهایی که نیازمند همکاری دو نفر یا بیشتر است. خواه بازی کردن با الاکلنگ باشد یا بازی تنیس، شرکت در یک گفتگو، یا داشتن یک رابطه اجتماعی، در هر یک از این موارد نظام اجتماعی وجود دارد که در آن فعالیت‌های هر عضو برای دستیابی به محصول نهایی هماهنگ می‌شود.» (جعفرزاده، ۱۳۸۶، ۱۲)

مفهوم خاص تعاون: تعاون به مفهوم خاص آن به نوع مشخصی از کارکردن با یکدیگر اشاره دارد که از طریق تشکیل سازمان رسمی و به کارگیری روش‌های مدیریتی خاص، دسترسی به اهداف مشترک را امکان پذیر می‌سازد. تعاریف متعددی از این مفهوم تعاون شده است که ما در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

پل روی می‌نویسد: « تعاونی، موسسه‌ای است اقتصادی که از طرف اعضا سازمان یافته، ایجاد می‌گردد و توسط خود آن‌ها اداره می‌شود و به تدارک یا فروش کالا و ارائه خدمات به اعضا به قیمت تمام شده می‌پردازد.» کامپیل: «شرکت تعاونی عبارت است از سازمانی که در آن افراد داوطلبانه و با حقوق مساوی با یکدیگر شریک می‌شوند تا از منافع اقتصادی خود دفاع کنند» (طالب، ۱۳۷۹، ۷-۸).

اتحادیه بین‌المللی تعاون در سی‌ویکمین کنگره خود که در سال ۱۹۹۵م در منچستر برگزار گردید، تعاونی را این‌گونه تعریف کرده است.

«تعاونی، اجتماعی مستقل از اشخاصی است که به منظور تأمین نیازها و اهداف مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود از طریق اداره و نظارت دموکراتیک موسسه‌ای با مالکیت، جمعی، با همدیگر به نحو اختیاری توافق نموده‌اند» (جعفرزاده، ۱۳۸۶، ۱۳).

فرانس هلم با توجه به مفاهیم مختلف تعاونی تعریف نسبتاً جامعی از شرکت‌های تعاونی کرده است: «شرکت تعاونی سازمانی است از واحدهای اقتصادی که به میل و اراده شخصی افراد تشکیل می‌شود و براساس اصل تساوی و برای تحقق هدف اقتصادی تعیین شده به فعالیت می‌پردازند. ماهیت شرکت تعاونی نه سرمایه‌داری است و نه سوسیالیستی، بلکه تشکیلاتی است که از طریق اقداماتی بی‌طرفانه به هدف‌های مختلف و سیستم‌های اقتصادی خدمت می‌نماید» (طالب، ۱۳۷۹، ۹).

با توجه به تعاریف مزبور، نکاتی به شرح زیر مطرح است:

- تعاونی سازمانی دارای شخصیت حقوقی می‌باشد و به منزله یک بنگاه اقتصادی، موظف به رعایت قواعد و مقررات قانونی است. لذا موسسه‌ای رسمی می‌باشد.

- عضویت افراد، در این سازمان یا بنگاه ارادی و داوطلبانه است و علاوه بر سرمایه‌گذاری افراد، مستلزم قبول مسئولیت‌های ناشی از عضویت می‌باشد

- اداره این موسسه با شرکت‌های تجاری متفاوت است و از قواعد ویژه‌ای پیروی می‌کند، از جمله اداره دموکراتیک.

- دفاع از منافع اقتصادی اعضا و ایجاد سازمانی متفاوت با سازمان‌های نظام سرمایه‌داری و سوسیالیستی که به بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی اعضا منجر گردیده و به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران نظام اقتصادی و اجتماعی جدید را پدید می‌آورد.

در نتیجه می‌توان گفت که این تعریف نسبت به تعاریف دیگر جامع بوده و ابعاد مختلفی از فعالیت‌های شرکت تعاونی را بیان می‌کند و منظور ما نیز از تعاونی به معنای خاص در این نوشتار شرکتی است که دارای این ویژگی‌ها باشد.

۱- تاریخچه تعاون

به طور کلی تاریخچه تعاون در جهان را از نظر اقتصادی، به دو دوره تقسیم کرده‌اند:

دوره اول از آغاز زندگی اجتماعی انسان شروع می‌شود و از قرن پانزدهم میلادی به تدریج تحول می‌پذیرد تا این که به شکل کنونی در می‌آید.

دوره دوم با انقلاب صنعتی و انقلاب فرانسه، قرن هجدهم میلادی شروع می‌شود که دارای تعریفی مخصوص به دوران خود است، بنابراین دوره اول را عصر تعاون اجتماعی و دوره دوم را اصل تعاون صنعتی یا علمی می‌نامند. که اولین بار در انگلستان بنام شرکت تعاونی راجدیل تشکیل شد.

شرکت تعاونی راجدیل

شرکت تعاونی راجدیل انگلستان در پی بروز بحران‌های ناشی از انقلاب صنعتی و حاکمیت سرمایه و سرمایه‌داری بر ارزش‌های انسانی، توسط ۲۸ نفر در سال ۱۸۴۴م. تشکیل شد. که نظریه و روش‌های کار آن‌ها سرمشقی برای تشکیل شرکت‌های تعاونی در دنیا قرار گرفت و تا امروز در سراسر دنیا این اصول ارزش و اعتبار خود را حفظ کرده و بنام اصول مکتب شرکت‌های تعاونی راجدیل شناخته شده است (سلیم، ۱۳۷۴، ۲۷-۲۴).

۲- اتحادیه بین‌المللی تعاون (I.C.A) International Cooperative Alliance

اتحادیه بین‌المللی تعاون یک انجمن بین‌المللی است که انواع سازمان‌های تعاونی را شامل می‌شود. تشکیل اتحادیه بین‌المللی تعاون به صورت کنونی برای نخستین بار در سال ۱۸۶۶م. توسط بلوز فرانسوی پیشنهاد شد. این اتحادیه در ۱۸ آگوست ۱۸۹۵م. و در کنگره بین‌المللی تعاون در لندن تأسیس گردید. اداره مرکزی این اتحادیه در شهر ژنو سوئیس می‌باشد.

اتحادیه بین‌المللی تعاون به منظور تقسیم بندی کارها و تمرکز زدایی و تسهیل در امور اعضا دفاتری در قاره‌های مختلف تأسیس نمود. دفتر منطقه‌ای این اتحادیه در آسیا و اقیانوسیه در هند وجود دارد و مخفف نام آن ICAROAP می‌باشد (طالب، ۱۳۷۹، ۹۲-۸۹).

۳- قوانین تعاون

در کنگره اتحادیه سال ۱۹۳۰ که در وین تشکیل شد کمیته‌ای را مأمور بررسی اصول اساسی تعاونی راجدیل کردند تا با مقایسه آنها با مدارک اصلی و روش‌های متداول تعاونی‌های کشورهای مختلف جهان، نسبت به تدوین اصول تعاونی اتحادیه به مطالعه پرداخته و پیشنهادهای خود را ارائه کند. مطالعات حدود ۷ سال به دلایل مختلف طول کشید و سرانجام در سال ۱۹۳۷م. شش اصل در کنگره پاریس به تصویب رسید.

طرح اصول تصویب شده از همان آغاز مورد سؤال و اشکال قرار گرفت و ضرورت تجدید نظر در آن در چند کنگره متوالی مطرح شد. بالاخره در سی و یکمین کنگره اتحادیه بین‌المللی تعاون که در سال ۱۹۹۵م. در منچستر برگزار گردید، کنگره ماهیت سازمان‌های تعاونی را با توجه به تعریف، ارزش‌ها و اصول هفتگانه مشخص نمود (طالب، ۱۳۷۹، ۱۱۰-۹۲) که در ادامه به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۴- تفاوت شرکت‌های تعاونی با سایر شرکت‌های سهامی

کسانی که در نظر دارند، شرکت تعاونی تشکیل دهند، می‌بایست در نظر داشته باشند که شرکت‌های تعاونی سازمان‌های صرفاً تجاری نیستند که به وسیله اعضا و برای خود آنها اداره می‌شود، بلکه این شرکت‌ها سازمان‌هایی هستند که با روش‌های خاصی که مبتنی بر اصول تعاون است، اداره می‌شوند. بعضی از تفاوت‌های شرکت تعاونی با شرکت‌های سهامی عبارتند از:

- شرکت‌های سهامی مجموعه از سرمایه‌هاست، اما در شرکت تعاونی اعضا نقش اساسی دارند.
- در شرکت‌های سهامی هدف اصلی آن تحصیل حداکثر سود بر اساس مبلغ سرمایه‌گذاری شده است. اما هدف اصلی شرکت‌های تعاونی تأمین نیازهای مشترک اعضا بر مبنای اقتصادی بودن و با اجتناب از ضرر است.
- مالکیت شرکت‌های سهامی محدود به میزان سهام است. اما در مالکیت شرکت‌های تعاونی محدود نیست و همه اعضا به طور یکسان در مالکیت نقش دارند (سرآبادانی، ۱۳۸۳، ۵۶).
- حق نظارت بر شرکت‌های سهامی به صورت مساوی از طرف سهامداران اعمال نمی‌شود بلکه بر مبنای تعداد سهام است. اما نظارت در شرکت‌های تعاونی دموکراتیک بوده و بر اساس هر عضو دارای یک رأی می‌باشد.
- سهام شرکت‌های سهامی بی‌نام است و آزادانه خرید و فروش می‌شود و بر حسب سودی که می‌آورد ارزش آن تغییر می‌کند. اما سهام شرکت‌های تعاونی با نام است و به اعضا تعلق دارد و به منظور سودبری قابل معامله نیست (طالب، ۱۳۷۹، ۱۹۰-۱۸۹).
- شرکت‌های سهامی در استفاده از تسهیلات از حمایت دولت برخوردار نیستند. اما شرکت‌های تعاونی در استفاده از تسهیلات از حمایت دولت برخوردار می‌باشند.
- در شرکت‌های سهامی برای دسترسی به فنون جدید آموزش‌های لازم به عهده شرکت می‌باشد. اما در شرکت‌های تعاونی، وزارت تعاون و یا اداره عمومی بخش تعاون، موظف به ارائه آموزش‌های لازم برای شرکت‌های تعاونی به طور رایگان می‌باشد (همان، ۱۱۰).
- شرکت‌های سهامی از معافیت‌های مالیاتی خاصی برخوردار نمی‌باشند. اما شرکت‌های تعاونی از معافیت‌های مالیاتی زیادی برخوردار هستند.
- تشکیل و ثبت شرکت‌های سهامی تماما به عهده مؤسسين می‌باشد. اما در تشکیل و ثبت شرکت‌های تعاونی، وزارت تعاون حمایت‌هایی در جهت مشاوره، تدوین اساسنامه و ... انجام می‌دهد (سرآبادانی، ۱۳۸۳، ۵۷).
- شرکت‌های سهامی اولویتی در انجام معاملات با شرکت‌ها و مؤسسات دولتی ندارند. اما شرکت‌های وابسته به دولت موظفند در معاملات خود به تعاونی‌ها اولویت دهند.
- شرکت‌های غیر تعاونی نقشی در حذف عوامل واسطه‌ای بین تولید و توزیع ندارند. اما شرکت‌های تعاونی عوامل وابسته در تولید و توزیع را حذف می‌نماید.

سوسیالیسم

در ادامه واژه سوسیالیسم را بررسی کرده و آنرا تعریف می‌کنیم، سپس اصول آن را بیان خواهیم کرد و با اصول اقتصاد تعاونی مقایسه خواهیم نمود.

۱- معنای سوسیالیسم

سوسیالیسم (socialism) در لغت به معنی اصالت جمع، جامعه گرایی و جامعه باوری، از واژه سوسیال (social) به معنای اجتماعی اخذ شده است، ریشه لاتینی آن، واژه socius به معنای شریک و همراه است (آریانپورکاشانی، ۱۳۷۵، ۵۲۳۱ و جعفری، ۱۳۷۸، ۱۱۸۱ و علیزاده، ۱۳۸۶، ۴۶).

۲- جامع‌ترین تعریف

از میان تعاریف که برای سوسیالیسم مطرح شده است، می‌توان تعریف زیر را به عنوان جامع‌ترین تعریف قلمداد کرد: «سوسیالیسم به معنای ساده خود، نظامی سیاسی، اقتصادی است که در آن دولت از راه برنامه‌ریزی یا به شکل مستقیم‌تر ابزارهای اساسی تولید را کنترل می‌کند یا مالک قانونی آن است. هدف از چنین کنترلی بر دارایی‌های صنعتی و گاه کشاورزی، تولید کالاها و خدمات مورد نیاز جامعه است، نه تولید آنچه سودآور باشد.

۳- اصول مشترک مکتب‌های سوسیالیستی

مکتب‌های گوناگون سوسیالیستی با وجود تعدد و تنوع در سه اصل با هم مشترکند.

۱-۳- اصالت جمع

این اصل به عنوان واکنشی در برابر لیبرالیسم اقتصادی مبتنی بر اصالت فرد و آزادی‌های نامحدود فردی شکل گرفته است؛ که درست در نقطه مقابل آن قرار دارد. از آنجا که نظم طبیعی جامعه تحت تأثیر قوانین طبیعت در قالب زندگی اشتراکی هماهنگ افراد تضمین می‌شود، بنابراین جامعه از وجود حقیقی برخوردار است و فرد به اعتباری اینک عضو از جامعه است، وجود اعتباری دارد. نتیجه طبیعی این دیدگاه تقدم منافع جامعه نسبت به فرد است؛ که سلب آزادی‌های فردی را در زمینه فعالیت‌های اقتصادی، دنبال می‌کند (نمازی، ۱۳۸۹، ۲۵۳-۲۵۱).

۲-۳- مالکیت دولتی

نفی مالکیت فردی بر ابزار تولید نیز واکنشی در برابر به رسمیت شناختن مالکیت فردی بر ابزار تولید به صورت تقریباً نامحدود و به عنوان تنها شکل مالکیت در نظام اقتصاد سرمایه‌داری لیبرال است. با این استدلال که مالکیت فردی بر ابزار تولید موجب کسب درآمد می‌شود بدون اینکه رابطه‌ای میان درآمد و کار وجود داشته باشد؛ بنابراین سوسیالیسم برای قطع ریشه نابرابری‌های اقتصادی که از درآمد بدون کار به وجود می‌آید مالکیت دولت را بر ابزار تولید پیشنهاد می‌کند (همان، ۲۵۳-۲۵۲).

۳-۳- برنامه‌ریزی متمرکز اقتصادی

این اصل نیز مقابل اصل عدم مداخله دولت در فعالیت‌های اقتصادی است و به عنوان یکی از اساسی‌ترین اصول نظام اقتصاد سوسیالیستی بشمار می‌رود. با به وجود آمدن بحران‌های اقتصادی و عدم توافق نظریه تعادل خودکار به وسیله مکانیسم خودکار بازار با واقعیات موجب گردید که سوسیالیسم، برنامه‌ریزی متمرکز اقتصادی را به عنوان تنها راه علاج هرج و مرج‌های اقتصادی مطرح کند. بنابراین سازمان برنامه‌ریزی دولتی در سطح گسترده اقدام به تدوین برنامه اقتصادی می‌کند. در نتیجه امکان ارزشیابی و انتخاب افراد در زمینه تولید و مصرف وجود ندارد (همان، ۲۵۵).

۴- تعاون از منظر سوسیالیسم

از نظر رهبران مارکسیسم-لنینیسم، تعاون (ستی) وسیله نبوده که بتواند اهداف سوسیالیسم را برآورده سازد. «لنین درباره تعاونی‌ها چنین نوشت: «منحصرأ از سازمان‌های تعاونی- که سابقاً آن را بی‌فایده می‌شمردیم و اکنون به خود حق می‌دهیم که تحت برنامه جدید اقتصادی (NEP) آن را بی‌فایده تلقی کنیم- نمی‌توان یک جامعه سوسیالیستی کامل بوجود آورد.» کارل مارکس هم در عصر خویش هرگز از نهضت تعاون پشتیبانی موثری بعمل نیاورد. هرچند اهمیت نهایی تعاون را قبول داشت ولی این نهضت را عاملی می‌دانست که از سقوط سرمایه‌داری جلوگیری می‌کند. اما مالا لنین به تعاونی‌ها بعنوان شرکت‌های واسطه‌ای می‌نگریست که در تبدیل جامعه سرمایه‌داری به سوسیالیست تسهیلات لازم را فراهم می‌آوردند. وی در طرح تعاون خویش نقش مهمی را برای شرکت‌های تعاونی تعیین کرده است. نقشی که در جریان تاریخی تکامل و پیشرفت انقلاب بصورت ناپایداری تجلی می‌یابد (فلاحتگر اوشیبی، عبدالله، وبلاگ آموزش مجازی تعاونی).

بطور کلی تعاون در ممالک سوسیالیستی شکل و ماهیتی متفاوت بخود گرفته است بنحوی که تعاریف ستی تعاون، آنرا تعاون واقعی نمی‌داند. آنها برای اجرای هدف دیگری تعاونی‌ها را مورد استفاده قرار دادند. و بعضی از اصول رایج تعاونی را نقض کردند؛ به عنوان مثال دو اصل حق مشارکت در مدیریت و کنترل فرایند اقتصادی از طریق هر نفر یک رأی و اصل خود مختاری و استقلال را که از اصول مهم تعاونی‌ها بودند را نقض کردند. از لحاظ مالکیت نیز اقتصاد سوسیالیستی که مالکیت را دولتی می‌داند با اقتصاد تعاونی که مشارکت اختیاری اعضاء است، تباین دارند. بنابراین ما این مبحث را به همین مقدار بسنده می‌کنیم و در ادامه به مباحث ماهیت تعاونی از منظر سرمایه‌داری و اسلام می‌پردازیم.

مبانی و اصول نظام اقتصادی سرمایه‌داری

نوع نگاه به مقوله اساسی هستی مانند رابطه خدای متعال با جهان و انسان، خود انسان، و جامعه در رفتارهای اقتصادی انسان و در پذیرش نوع نظام اقتصادی اثر جدی دارد. در نوشتار حاضر، با تبیین این مسئله، زمینه مقایسه اقتصاد تعاونی با اقتصاد سرمایه‌داری فراهم می‌شود:

۱- «اساسی‌ترین بعد از آفرینش جهان طبیعت، نظام طبیعی را که کارآمدترین نظام در عالم تکوین است، در آن قرار داده است. نظام اقتصادی نیز جزئی از نظام طبیعی است. مطابق این نظام هر کس در پی حداکثرسازی منافع مادی شخصی خود است و «دست نامرئی» آدام اسمیت باعث می‌شود تا منافع عموم نیز حداکثر شود. یگانه وظیفه عالمان اقتصادی درک و شناسایی نظام طبیعی و هم‌سویی و هماهنگی با آن است. نتیجه‌های این دیدگاه عبارتند از:

الف) بی‌نیازی از قانونگذاری.

ب) آزادی اقتصادی.

ج) عدم مداخله دولت در اقتصاد» (نمازی، ۱۳۸۹، ۲۴-۲۲).

۲- نظام سرمایه‌داری بعد از معرفی نظام طبیعی، خدای متعال و اراده وی را از عرصه فعالیت‌های اقتصادی حذف و انسان و اراده وی را به عنوان خواستگاه اصلی خود معرفی کرد. اراده و خواست بشر، ارزش اصلی، بلکه منبع ارزش‌گذاری شمرده شد و تمام ارزش‌های دینی ناسازگار با خواسته‌های انسان، ضد ارزش تلقی شدند.

۳- نظام سرمایه‌داری اصالت لذت مادی را در معرفی سعادت و شقاوت، معیار قرار داد و ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها نیز با همین معیار مورد ارزیابی قرار گرفت، سرانجام آنان سعادت و لذت را مرادف هم گرفتند. اصل لذت را معیار حق و باطل قرار دادند. و سرانجام هدف نهایی انسان را در فعالیت اقتصادی منفعت شخصی مادی معرفی کردند. و کینز در شمار بزرگ‌ترین اقتصاددانان نظام سرمایه‌داری بر این باور است که نیک بد و بد نیکو است؛ زیرا بد مفید است و نیکو سودمند نیست.

۴- نظام سرمایه‌داری، به اصالت فرد باور دارد و جامعه، عنوانی انتزاعی است، بنابراین همه چیز باید از آن فرد باشد. بر این اساس، مالکیت فردی خصوصی، جایگاه رفیع پیدا می‌کند و انسان در عرصه اقتصادی آزادی مطلق دارد.

۵- بر اساس مالکیت فردی، آزادی اقتصادی و پیگیری حداکثر منافع مادی شخصی در فعالیت‌های اقتصادی، قاعده رفتاری رقابت آزاد منتج می‌شود. رقابت در طول تاریخ نظام سرمایه‌داری، تفسیرهای گوناگونی به خود گرفته است. اما در تمام این تفسیرها، مفهوم داروینستی عبارت است از: کوشش و مبارزه با رقیبان برای پیروزی در دستیابی به امکانات اقتصادی بیشتر، در آن نهفته است.

۶- نتیجه‌های فلسفی نظام سرمایه‌داری از دید برخی اقتصاددانان، این نظام با نقدهایی رو به رو شده و برخی اصلاح‌های روبنایی انجام داده‌اند اما هیچ‌گاه مبانی نظام سرمایه‌داری را نفی نمی‌کنند. این ناسازگاری بین نتیجه‌ها و عمل، و فلسفه نظام سرمایه‌داری، مشکل دیگری برای این نظام است» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۴۰-۳۹).

ماهیت اقتصاد تعاونی

بعد از اجرای موفق اقتصاد تعاونی در برخی نقاط جهان، طرفداران اقتصاد سرمایه‌داری کوشیدند چنین القا کنند که اقتصاد تعاونی جدا از اقتصاد سرمایه‌داری نیست. از سوی دیگر، طرفداران اقتصاد سوسیالیسم با سرسختی مدعی بودند که اقتصاد تعاونی هیچ ربطی به اقتصاد سرمایه‌داری ندارد و در اساس اقتصاد تعاونی برای مبارزه با اقتصاد سرمایه‌داری و برای رفع مشکل‌های آن پدید آمده است و اصول و ارزش‌های آن با مبانی و ارزش‌های اقتصاد سرمایه‌داری ناسازگار است. در پی این نزاع یک پرسش جدی مطرح شد: آیا اقتصاد تعاونی بخشی از اقتصاد سرمایه‌داری شمرده می‌شود یا با آن تفاوت داشته و خود نظامی دیگر است؟

پس از تشکیل اتحادیه بین‌المللی تعاون (۱۸۹۵) یکی از بحث‌های مهم، بحث در باره ماهیت اقتصاد تعاونی بود.

«در سال ۱۹۰۴م، درکنگره بین‌المللی تعاون درباره این پرسش آیا طبیعت تعاونی‌ها سرمایه‌داری است؟ اختلاف

نظر جدی مطرح شد. در پاسخ سه دیدگاه مطرح شد:

۱- تعاونی حدوسط بین سرمایه‌داری و سوسیالیسم است.

۲- تعاونی‌ها مخالف سرمایه‌داری هستند.

۳- تعاونی‌ها جزئی از نظام سرمایه‌داری است.

این کنگره بدون پاسخ روشنی در باره ماهیت تعاونی‌ها پایان یافت» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۳۱).

فرانس هلم باور داشت که: «در اکثر محافل ملی و بین‌المللی که در جستجوی یافتن حقیقت تعاونی هستند، بحث‌های شدیدی درباره ماهیت تعاونی و اصول حاکمه بر آن در گرفته است. وی با تصریح بر اقتصادی بودن تعاونی و با تأکید بر اینکه ماهیت تعاونی، سرمایه‌داری و سوسیالیستی نیست، آن را با اصول مورد نظر تعاونی معرفی می‌کند» (هلم، ۱۳۴۹، ۸).

بحث درباره جایگاه اقتصاد تعاونی نسبت به نظام اقتصاد سرمایه‌داری همچنان ادامه یافت و در کنگره سال ۱۹۳۲ بدون اینکه به پاسخ روشنی برای پرسش پیش گفته دست یابد، اعلام شد که در اتحادیه بین‌المللی تعاون به سوی تمام تعاونی‌های حقیقی باز است. «در کنگره ۱۹۳۷ در پاریس وقتی پاسخ پرسش پیش گفته روشن نشد، اصولی برای تعاون به تصویب رسید و اعلام شد که هر سازمانی بخواهد تعاونی قلمداد شود و عضو اتحادیه بین‌المللی تعاون شمرده شود، باید این اصول را رعایت کند. سرانجام، اتحادیه بین‌المللی تعاون در سال ۱۹۹۵ هویت تعاونی را بیان کرد. (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۴۰-۲۸) که در ادامه خواهد آمد.

شهیدبهبشتی ' هنگامی که درباره ماهیت تعاونی به‌عنوان نظام، بخش یا روش بحث می‌کند، «با تردید جدی چنین می‌گوید: در نظام تعاونی یا بگویید بخش تعاونی یا شیوه تعاونی، من فکر نمی‌کنم، بشود بگوییم نظام تعاونی شاید صحیح‌تر این است که بگوییم شیوه تعاونی به رغم این گونه اظهار نظر مطالبی که در ادامه بیان می‌کند، اقتصاد تعاونی را در حد یک نظام مطرح می‌کند» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۳۲).

یوسفی درباره ماهیت اقتصاد تعاونی می‌نویسد: «به نظر می‌رسد، با توجه به ویژگی‌های اقتصاد تعاونی، درک آن به‌عنوان نظام اقتصادی در عرض نظام سرمایه‌داری برای سردمداران با هوش نظام سرمایه‌داری امر دشواری نبود اما اعتراف به این امر، لوازمی در پی داشت که هرگز آنان ملتزم به آن نمی‌شدند. به این علت به جای اعتراف، ترجیح دادند با تأسیس تعاونی‌های کاذب، آن را به انحراف بکشانند» (همان).

تاریخچه اقتصاد تعاونی

«درک درست بُعدهای اقتصاد تعاونی بدون توجه به خواستگاه تاریخی آن و نیز سیر تحول‌های نظریه‌های گوناگونی که در طول تاریخ درباره آن شکل گرفته است، امر مشکلی است» (اسمیت، ۱۳۴۹، ۲۵۴).

«بعد از انقلاب صنعتی، اقتصاد از شکل سنتی خارج و واحدهای تولیدی با تولیدهای فراوانی رو به رو شدند. براساس تابع تولید $Q = F(L, K)$ نیروی کار (نیروی کار ساده و متخصص) و سرمایه (نقدی و غیر نقدی) دو عامل تولید هستند. Q شامل تمام کالاها و خدمات تولیدی است. آنگاه، این پرسش مطرح شد که هر کدام از عامل تولید - سرمایه و نیروی کار - نسبت به این تولیدها چه سهمی دارند؟ این تابع یکی از اساسی‌ترین تابع و این پرسش نیز یکی از مهمترین پرسش در اقتصاد است. نوع پاسخ به این پرسش در تعیین نوع نظام اقتصادی بسیار اثر گذار است. اقتصاد سرمایه‌داری براساس مبانی بینشی و ارزشی خود و بر پایه اصول متخذ از آن مبانی (اصالت فرد، اصالت مالکیت فردی مطلق، اصل آزادی مطلق اقتصادی، اصل رقابت اقتصادی و اصل عدم مداخله دولت در روابط اقتصادی مردم)، در عمل به این سمت رفت که تمام مازاد تولید، اختصاص به سرمایه دارد و نیروی کار فقط دستمزد ثابت دریافت می‌کند. در حقیقت مالکیت ابزار تولید و نیز محصول تولید

و مدیریت تمام فرایندهای اقتصادی به سرمایه اختصاص پیدا کرد. در نتیجه، منزلت انسان در روابط جدید اقتصادی به شدت تنزل کرد و سرمایه که در اختیار افراد خاصی قرار گرفته بود. جایگاه رفیعی یافت. به این صورت نظام اقتصاد سرمایه‌داری شکل گرفت» (یوسفی ۱۳۸۹، ۳۳).

سرمایه‌داران، قدرت سیاسی جامعه را نیز در اختیار داشتند و کارگر در چانه‌زنی برای تعیین سهم ناتوان بود و برای زنده ماندن شرایط کارفرما را که حداقل سهم از تولید بود، باید می‌پذیرفت. از سوی دیگر، دولت و هیچ نهاد دیگری حق دخالت در تعیین روابط اقتصادی بین انسان، سرمایه و سود را نداشت. وضعیت پیش گفته باعث شد ثروت و دارایی جامعه در دست افراد اندکی جمع شود و در طرف دیگر، خیلی گرسنگان کارگر قرار گیرند. (ژید و ژیس، ۱۳۷۰، ۲۶۹-۲۷۴) «نظام سرمایه‌داری بر پایه اصول خود این گونه القا می‌کرد که گرسنگی صدها هزار کارگر، قانون طبیعی و اجتماعی است و صاحب سرمایه از نظر اخلاقی حق دارد در جهت کسب سود بیشتر، حداکثر بهره‌کشی را از کارگر به عمل آورد» (فروم، ۱۳۸۵، ۱۱۰).

در وضعیت پیش گفته، «تولیدها فزونی، و قدرت خرید کارگران کاهش پیدا کرده بود و اقتصاد دچار رکود شد و کارفرمایان به ناچار کارگران را گروه گروه از کارگاه‌های تولیدی اخراج کردند.» (ژید و ژیس، ۱۳۷۰، ۲۷۲) به این ترتیب، فقر، مسکنت و بحران‌های اقتصادی، افکار عمومی را به خود متوجه می‌ساخت و باعث نگرانی می‌شد.

ابتدا مردم شورش کردند. این روش برخورد، ثمره چندانی نداشت. سرانجام صاحب نظرانی که به نام مصلحین اجتماعی نام گرفته بودند، نظریه‌هایی در باره اصلاح وضعیت اقتصادی و اجتماعی کارگران ارائه دادند. از سردمداران این گروه، رابرت اون، شارل فوریه و لویی بلان بودند. آنان باور داشتند رقابت بسود سرمایه‌داران بزرگ بوده و به انحصار خواهد انجامید. آنان خواهان رقابت و همچنین انحصار نبودند، به همین جهت یگانه وسیله حذف رقابت را با حفظ آزادی و مقتضیات تولید، در سازمان‌های تعاونی می‌جستند. گروه پیش گفته طرح‌های فراوانی برای پدید ساختن تعاونی‌های مورد نظر خود ارائه دادند. اکثر طرح‌های آنها به شکل سوسیالیستی و غیر واقعی بود، در نتیجه موفقیتی نداشتند. (طالب، ۱۳۷۹، ۵۳-۲۸) گروه دیگر که با آنان تعاون طلبان راچدیل گفته می‌شد، براساس اصول و ارزش‌هایی تعاونی را در سال ۱۸۴۴ میلادی بنا نهادند تا از مفاسد نظام سرمایه‌داری و سوسیالیسم دور باشند. در اقتصاد تعاونی جدید، مالکیت خصوصی، ضمن مشاع و اشتراکی بودن، محترم شمرده می‌شود. همه انسان‌های فعال، منزلت انسانی دارند، مالک محصول زحمت‌های خود هستند و به گونه‌ای با هم رقابت نمی‌کنند تا جامعه دچار مفاسد پیش گفته شود. این گروه نخستین گروه کامیاب در تشکیل تعاونی است که تجربه موفق آنان با استقبال روبرو شده و در کشورهای دیگر مورد استفاده قرار گرفته و اصول و ارزش‌های آن به طور کامل متفاوت از مبانی سرمایه‌داری و سوسیالیسم بود و زیر بنای اصول تعاونی جهانی واقع شد. (همان، ۸۵) پیشرفت و تحول در تعاون، بعد از پیشگامان راچدیل، همچنان ادامه یافت و شکل بین‌المللی به خود گرفت و اتحادیه بین‌المللی تعاون تأسیس شد. این اتحادیه، نفوذ فراوانی در سراسر جهان و در محافل تعاونی پیدا کرد و در بسیاری مواقع، طرف مشورت دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفت. در سال ۱۹۶۰م اعلام شد که اتحادیه تمام اهتمام خود را برای جایگزینی نظام تعاونی به جای نظام سود جویی به کار می‌بندد و هدف‌های ذیل را دنبال می‌کند:

۱- نمایندگی تمام تعاونی‌های جهان که از اصول اتحادیه تبعیت کنند.

۲- تبلیغ اصول و روش‌های تعاونی در سراسر جهان.

- ۳- توسعه تعاونی در تمام کشورها.
- ۴- حراست از منافع تعاون به هر شکل ممکن.
- ۵- استقرار روابط حسنه بین سازمان‌های وابسته.
- ۶- ترویج روابط دوستانه و اقتصادی، در سطح ملی و بین‌المللی، بین انواع سازمان.
- ۷- اهتمام به برقراری صلح و امنیت پایدار (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۲۷-۲۶).

اما «پس از فروپاشی نظام کمونیستی شوروی و تک قطبی شدن جهان و نفوذ یک جانبه نظام سرمایه‌داری در جریان تعاونی، اتحادیه بین‌المللی تعاون در سال ۱۹۹۵ بیانیه‌ای صادر کرد و هویت تعاونی را در حد شرکت تعاونی تنزل داد» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۳۶). ما تعریف آنها از تعاونی را در بخش تعاریف تعاونی ذکر کردیم، و در ادامه فقط ارزشها و اصول تعاونی را که در این بیانیه آمده بود می‌آوریم.

مبانی نظام اقتصاد تعاونی

معمولاً در مبانی نظام اقتصاد تعاونی از تعریف، خواستگاه تاریخی، ارزشها و اصول اقتصاد تعاونی بحث می‌کنند. که تعریف اقتصاد تعاونی و خواستگاه تاریخی آنرا بیان کردیم و در این قسمت کمی نظام اقتصاد تعاونی را توضیح داده و در ادامه اصول و ارزش‌های اقتصاد تعاونی را بیان می‌کنیم. با نگاهی مجدد به تابع تولید $Q=F(L,K)$ این پرسش مطرح می‌شود که انسان و سرمایه در فرایند تولید چه نقشی دارند؟ مالکیت منابع و ابزار تولید، مال کدام عامل است؟ هریک از دو عامل تولید، در مدیریت فرایند تولید چه نقشی دارند؟ هریک از دو عامل چه سهمی از محصول تولید دارند؟

هریک از این پرسش‌ها در اقتصاد سرمایه‌داری پاسخ خاصی دارد اما از نظر نظام اقتصاد تعاونی پاسخ این پرسش‌ها چیست؟ برای دریافت پاسخ صحیح آنها ابتدا باید جایگاه هریک از عامل‌های تولید از منظر نظام اقتصاد تعاونی روشن شود.

«از دید اقتصاد تعاونی، سرمایه عقیم نیست بلکه در تولید نقش دارد. این نظام به دنبال ترفیع جایگاه انسان و تنزل جایگاه سرمایه است. اندیشه‌وران اقتصاد تعاونی باور دارند که سرمایه باید در خدمت انسان باشد. متناسب با این نوع نگاه، انسان و نیروی کار باید مالک منابع تولیدی و محصول تولیدی، مدیر فرایندی، متناسب با توان و تخصص خود بهره‌مند از دستمزد ثابت، و متناسب با میزان سهم مالکیت منابع تولیدی، از سهم سود بهره‌مند شود. سرمایه نیز متناسب با نقش خود بهره‌مند می‌برد» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۳۶).

برای تحقق و تثبیت چنین جایگاهی برای انسان در برابر سرمایه و سرمایه‌داری، باید از سرمایه عظیم اجتماعی که در قالب اتحاد و رفتار انسانی تبلور می‌یابد و اقتصاد تعاونی را سامان می‌دهد، استفاده کرد. تبیین ویژگی‌های این اقتصاد با عنصرهای هشت‌گانه ذیل، ویژگی‌ها و امتیازهای اقتصاد تعاونی را نسبت به اقتصاد سرمایه‌داری روشن می‌کند:

- ۱- «هدف فعالان اقتصادی، رفع نیازهای خود و دیگر خواهی، توسعه مالکیت و ترفیع شأن انسان است.
- ۲- مالکیت در اقتصاد تعاونی مشاعی و محدود است. در صورتی که سرمایه برخی از آنها نسبت به دیگران

بیشتر باشد، این امر برای آنها حق مدیریت بیشتری پدید نمی‌آورد.

۳- جایگاه سرمایه تنزل یافته و میزان آن، هیچ نقشی در مدیریت ندارد اما جایگاه انسان ترفیع می‌یابد و در مدیریت نقش اساسی دارد.

۴- تعاون، اصل رفتاری حاکم بر اقتصاد تعاونی است و رقابت به شکل داروینستی آن، هیچ جایگاهی در آن ندارد؛ البته، رقابت مسئولانه بلامانع است.

۵- در اقتصاد تعاونی، انحصار شکل نمی‌گیرد چون این اقتصاد در هنگام اجرا و عمل تابع اصول است که پیگیری آن، همراه با ضمانت اجرایی و قانونی است که مانع وقوع انحصار می‌شود.

۶- فعالان اقتصاد تعاونی، ضمن بهره‌مندی از حق آزادی، در برابر دیگران مسئولیت‌های اقتصادی و اجتماعی دارند.

۷- فعالان اقتصاد تعاونی، قیمت تولیدات را با رعایت مسئولیت‌های خود و نیز با مراعات ارزش‌های اخلاقی به سازوکار عرضه و تقاضای بازار وا می‌گذارند.

۸- استقلال و عدم وابستگی حتی به دولت: این امر باعث خلاقیت و ابتکار همه نیروی‌های کار می‌شود و به معنای واقعی اقتصاد به دست مردم سپرده می‌شود» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۳۶)

برای تحقق اقتصاد تعاونی با ویژگی‌های پیش گفته، باید ارزش‌ها و اصولی تأسیس و در فعالیت‌های اقتصادی مراعات شود. این ارزش‌ها و اصول را همچنان که قبلاً گفتیم اتحادیه بین‌المللی تعاون تعیین کرده‌اند، که در ادامه بیان می‌شود.

۱- ارزش‌ها

تعاونی‌ها بر ارزش‌های خودیاری، دموکراسی، برابری، انصاف و اتحاد استوار هستند. اعضای تعاونی به ارزش‌های اخلاقی صداقت، آزادی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و دیگرخواهی باور دارند. همچنین برای تحقق ارزش‌ها، اصولی را معرفی کرد که در ادامه خواهیم آورد.

۲- اصول اجرایی نظام اقتصاد تعاونی

از آنجایی که اقتصاد تعاونی برای ترفیع جایگاه انسان در برابر اقتصاد سرمایه‌داری است باید اصولی در فعالیت‌های اقتصادی رعایت شود تا این جایگاه محقق و در فرایند اقتصادی محفوظ بماند. در ادامه اصولی را که اتحادیه بین‌المللی تعاون در سال ۱۹۹۵، تصویب کرده بودند را می‌آوریم.

اصل نخست، مشارکت اقتصادی اعضا

تمام فعالان اقتصادی بامالکیت مشاع بنگاه و سرمایه آن برای رسیدن به هدف‌های اقتصادی با هم همکاری و مشارکت می‌کنند. این امر باعث می‌شود تا در دوران رونق اقتصادی، همه فعالان اقتصادی به میزان کوشش خود از سود دوران رونق بهره‌مند شوند و در دوران رکود اقتصادی از کار اخراج نشوند، بلکه با کوشش فراوان و بهره‌مندی کمتر، موقعیت اقتصادی خود را حفظ کنند.

اصل دوم، حق عضویت اختیاری و آزادی برای همه افراد جامعه

هر فردی تصمیم داشته باشد اصول و ارزش‌های اقتصاد تعاونی را رعایت کند، می‌تواند درخواست عضویت در بنگاه‌های اقتصادی کند یا با مجموعه دیگری تشکیل بنگاه اقتصادی دهد. و هیچ‌گونه محدودیت جنسی، اجتماعی،

نژادی، سیاسی و مذهبی برای عضویت وجود ندارد. البته در کنار این حق، مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی متوجه آنها خواهد شد.

اصل سوم، حق مشارکت در مدیریت و کنترل فرایند اقتصادی از طریق هر نفر یک رأی

تعاونی‌ها سازمانهای دموکراتیکی هستند که توسط اعضای خود اداره می‌شوند، اعضائی که فعالانه در اتخاذ تصمیمات و خط مشی‌ها مشارکت می‌کنند. در تعاونی‌های اولیه اعضا دارای حق رأی مساوی هستند (هر عضو یک رأی) و در تعاونی‌ها ثانویه این حق با شیوه‌ای دموکراتیک اعمال می‌شود. چون اگر میزان دخالت در مدیریت و رأی، تابع میزان مالکیت سرمایه باشد، جایگاه انسان در فرایند اقتصادی تنزل و جایگاه سرمایه ترفیع می‌یابد.

اصل چهارم، آموزش، کارورزی و اطلاع رسانی به همه اعضا و افراد علاقه‌مند به فعالیت اقتصادی

تعاونی‌ها برای اعضای خود امکانات آموزشی فراهم نموده و به مدیران، نمایندگان و کارکنان تعاونی جهت توسعه تعاونی آموزش‌های لازم را ارائه می‌دهند. از طرفی اطلاع رسانی به مردم خصوصا جوانان و رهبران فکری جامعه را در زمینه ماهیت و منافع تعاونی بر عهده می‌گیرند. این امر به معنای واقعی، اقتصاد دانش محور را عمومی و فراگیر می‌کند.

اصل پنجم، همکاری و مشارکت بین تعاونی‌ها

تعاونی‌ها از اعضای خود به طور موثر و اساسی در تقویت نهضت تعاونی از طریق فعالیت مشترک در ساختارهای موجود در سطح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی استفاده می‌کند. عمل به این اصل باعث گسترش اقتصاد تعاونی در عرصه ملی بلکه بین‌المللی شده و مانع وقوع رقابت داروییستی می‌شود. البته فعالان اقتصادی در کنار حق بهره‌مندی از رقابت برای حفظ موقعیت خود در برابر بنگاه‌های نظام سرمایه‌داری، با مسئولیت‌هایی نیز رو به رو هستند که عمل به آنها لازم است.

اصل ششم، اختصاص مازاد برگشتی و سود به نیروی کار براساس میزان تخصص و بهره‌وری آنها

در اقتصاد تعاونی، تمام نیروی کار براساس میزان تخصص خود دستمزد ثابتی دارند. افزون بر آن، مازاد بازگشتی و سود، براساس تخصص نیروی کار به خود آنها پرداخت می‌شود. در اقتصاد سرمایه‌داری، به نیروی کار متخصص و غیر متخصص فقط دستمزد ثابتی تعلق می‌گیرد. این امر انگیزه کوشش نیروی کار متخصص را نسبت به وضعیتی که تمام سود و مازاد بازگشتی براساس تخصص و کوشش به نیروی کار تعلق گیرد، کاهش می‌یابد.

اصل هفتم، تعلق سود محدود به سرمایه

میزان تعلق سود به سرمایه باید حداکثر تا حدی باشد که به جایگاه انسان در فرایند اقتصادی در برابر سرمایه، صدمه نزند.

اصل هشتم، خود مختاری و استقلال

تعاونی‌ها سازمان‌های خودیار و خود مختاری می‌باشند که توسط اعضاء خود کنترل می‌شوند. اگر با سایر سازمان‌ها از جمله دولت شریک گردند و یا از منابع مالی خارج از اعضا استفاده نمایند، این امر می‌بایست به گونه‌ای

باشد که نظارت دموکراتیک اعضا مخدوش نشود و خود مختاری تعاونی حفظ گردد» (اتحادیه بین المللی تعاون، ۱۳۷۷، ص ۸-۷).

مقایسه نتایج اجرای مبانی و اصول نظام سرمایه‌داری و تعاونی

تردیدی نیست که اگر اصول و ارزش‌های اقتصاد تعاونی در عرصه اقتصادی اجرا شود، رفاه عمومی حاصل می‌شود و فقر، فساد اجتماعی و فاصله طبقاتی کاهش جدی می‌یابد. کامیابی تعاونی‌های اولیه و نیز برخی کشورهای دیگر پیش از تک قطبی شدن اقتصاد در سطح بین‌المللی، شاهد این مدعا است اما آمارها نشان می‌دهند که آموزه‌های نظام سرمایه‌داری، تولید فقر، فساد و فاصله طبقاتی شدید است.

در سال ۲۰۰۳ اعضای سازمان ملل بر سر هدف‌های توسعه هزاره سوم به توافق رسیدند. هدف از این برنامه، کاهش پنجاه درصدی فقر در جهان تا سال ۲۰۱۵ اعلام شد. حل مشکل‌هایی مانند: گرسنگی، بیماری، بی‌سوادی، صدمه به محیط زیست، و گسترش ایدز از جمله معیارهای تحقق هدف پیش گفته بود. مارک مالوک براون مدیر برنامه توسعه سازمان ملل در تحقق هدف‌های پیش گفته تردید کرده و مدعی است در وضعیت خطرناکی به سر می‌بریم، بیش از یک میلیارد نفر، یعنی یک ششم جمعیت جهان، هنوز در فقر شدید زندگی می‌کنند. این افراد روزگار خود را در وضعیت نکبت‌بار زاغه نشین‌ها می‌گذرانند. وی باور دارد بدون اعمال تغییرهای بنیادی، شمار این افراد طی ۳۰ سال آینده دو برابر شده و تا سال ۲۰۵۰ ممکن است ۳/۵ میلیارد نفر از جمعیت شش میلیاردی شهر نشین زمین در زاغه‌ها زندگی کنند و ادامه این وضعیت مایه شرمساری جهانیان است.

بر پایه آمار بانک جهانی در سال ۱۹۹۳، تعداد فقیران در کشورهای کم‌تر توسعه یافته که در وضعیت وخامت به سر می‌برند، حدود یک میلیارد و سیصد میلیون نفر است (وال، ۱۳۸۴، ص ۵۳). «و در کشورهای سرمایه‌داری صنعتی ۱۰۰ میلیون فقیر وجود دارد» (بانک جهانی، ۱۹۹۵، ص ۱۸۱-۱۸۰). همچنین کشورهای با درآمد پایین که «۶۰ درصد جمعیت جهان را دارند، فقط ۶ درصد در آمد جهان را در اختیار دارند و کشورهای سرمایه‌داری صنعتی با جمعیتی ۲۵ درصد جهان، ۷۷ درصد درآمد جهان را در چنگ دارند» (وال، ۱۳۷۴، ص ۵۵). همچنین برخی آمارها حکایت دارند که «اگر جمعیت جهان به پنج پنجم تقسیم شود، ثروتمندترین پنجم، ۸۳ درصد درآمد دنیا را به خود اختصاص داده است اما فقیرترین پنجم، فقط ۱/۴ درصد درآمد دنیا را دارد. متأسفانه هر چقدر دنیا ثروتمندتر می‌شود وضعیت نابرابری بدتر می‌شود، به طوری که در دهه ۱۹۶۰، درآمد پنجم ثروتمند، ۳۰ برابر پنجم فقیر دنیا بود اما امروزه این نسبت، ۸۰ برابر شده است» (بانک جهانی، ۱۹۹۵، ص ۱۸۳).

وضعیت نابرابری و فقر در کشور آمریکا در جایگاه مظهر نظام سرمایه‌داری، به هیچ وجه مطلوب نیست. «در ۱۹۷۳ میلادی سهم درآمد یک پنجم پایین‌ترین خانواده‌ها، ۵/۵ درصد کل درآمد و سهم درآمد یک پنجم بالاترین خانواده‌ها، ۴۱/۱ درصد کل درآمد بود و در سال ۱۹۹۱ سهم دسته اول به ۴/۵ و دسته دوم به ۴۴/۲ رسید و این روند با اندک تغییرهایی همچنان ادامه دارد» (بیو، ۱۳۷۶، ص ۳۲۹).

طبق برآوردی برپایه اطلاعات فدرال رزرو «در سال ۱۹۹۰ میلادی ارزش خالص ثروت یک درصد بالای جمعیت آمریکا، بیشتر از ارزش خالص ثروت ۹۰ درصد پایین جمعیت بود. جالب اینکه دارایی ده خانواده ثروتمند آمریکایی روی هم،

نزدیک ۱۵۰ میلیارد دلار، برابر کل ثروت یک میلیون خانواده متوسط است. نکته مهمتر آنکه ۴۰ درصد پایین جمعیت، بیش از آنچه درآمد دارند، بدهکار هستند» (شارون، ۱۳۷۹، ۱۰۱).

ممکن است پرسیده شود که آمارها، تمام کشورها از جمله کشورهای اسلامی را شامل می‌شود، در حالی که ما در این بخش از این تحقیق در صدد نشان دادن فساد و ناکامی نظام سرمایه‌داری هستیم.

در پاسخ باید گفت که آموزه‌های نظام سرمایه‌داری - غیر از زمان محدودی و در بخش کوچکی از کشورهای کمونیستی - چند قرن در تمام جهان پیگیری می‌شود. در کشورهای اسلامی نیز نظام اقتصاد اسلامی شناسایی و معرفی و اجرا نشد. فقط براساس احکام اسلام برخی موارد و در برخی کشورهای اسلامی به ظاهر جلو برخی موارد، خلاف بین و مسلم گرفته شد که آن هم به طور معمول متخصصان اقتصادی در صدد راه‌های جایگزین که همان کارکرد نظام سرمایه‌داری را داشته باشد، می‌روند. آیا غیر از نظام سرمایه‌داری در جایی از جهان، نظام اقتصادی دیگری دنبال می‌شود؟ آیا نظام سرمایه‌داری اجازه چنین امری را داده یا می‌دهد؟

بنابراین، تردید در اینکه وضعیت فعلی جهان، محصول اجرای آموزه‌های نظام سرمایه‌داری است، تظهير نابحق این نظام است. آیا وضعیت کنونی از گذشته بهتر است؟

«به یقین، وضعیت فعلی شباهت فراوانی به ابتدای دوران نظام سرمایه‌داری دارد: اولاً فقر و فساد و شکاف درآمدی شدید در دنیا حاکم است؛ ثانياً، رکود شدید در بازارهای مالی و تولیدهای صنعتی وجود دارد؛ ثالثاً، کاهش قدرت خرید مردم، آنان را با مشکل‌های فراوانی برای تأمین حداقل‌های زندگی رو به رو کرده است، رابعاً، اخراج کارگران فراوان باعث افزایش خیل بیکاران در دنیا شده است. همین کارگران هنگام رونق اقتصادی فقط درآمد ثابت خود را دریافت می‌کنند و همه منافع رونق از آن سرمایه‌داران است اما هنگام رکود باید از کارخانه‌ها اخراج شوند. در حقیقت بر دنیای تحت سیطره نظام سرمایه‌داری، سایه فقر و ناامیدی حاکم شده است» (همان).

جایگاه آموزه‌های اسلامی نسبت به اصول و مبانی نظام سرمایه‌داری و تعاونی

در ادامه، آموزه‌های نظام سرمایه‌داری و تعاونی با هم مقایسه شده و ضمن بیان سازگاری یا ناسازگاری آن‌ها، میزان هم‌سویی آنها نسبت به آموزه‌های اسلامی بیان می‌شود:

۱- رعایت ارزش‌های اخلاقی مانند: صداقت، وفاداری و انصاف جزو ماهیت نظام اقتصاد تعاونی است.

چنانکه گذشت، تمام ارزش‌های اخلاقی این چنینی، هم براساس مبانی اعتقادی نظام سرمایه‌داری و هم براساس تصریح بزرگترین مدعیان این نظام مانند کینز، ضد ارزش و ضد اخلاق شمرده می‌شدند.

آموزه‌های اسلامی ضمن پذیرش ارزش‌های اخلاقی، بر رعایت آنها از جمله صداقت و وفاداری و انصاف تأکید فراوانی کرده است (شارون، ۱۳۷۹، ۴۱-۴۰).

۲- اتحاد و همکاری در تعاونی امری اصیل است و همه افراد رفع و ارضای حاجت‌های خود و دیگران را از

راه همکاری و اتحاد بر راه‌ها و وسایل فردی ترجیح می‌دهند. در حالی که نظام سرمایه‌داری حداکثر کردن منافع

مادی فردی را فقط هدف هر نوع فعالیت انسان قرار می‌دهد البته ممکن است در فعالیتی همکاری جمعی را بر

فعالیت فردی ترجیح دهد، اما این امر در صورتی اتفاق می‌افتد که همکاری جمعی سود مادی شخصی را فزون‌تر کند (شارون، ۱۳۷۹، ۴۱). آیه‌های قرآن بر اتحاد و همکاری در تمام امور تأکید دارد: «واعتصمو بحبل الله جميعا و تلاتفرقوا» (آل عمران، ۱۰۳) «همگی به ریسمان خدا چنگ زبید و پراکنده نشوید».

قرآن تأکید دارد که امور دنیایی هرگز نمی‌تواند باعث همبستگی پایدار بین مردم شود: «لو انفقنا ما فی الارض جميعا ما الفت بین قلوبهم و لكن الله الف بینهم» (انفال، ۶۳) «ای پیامبر! اگر تمام آنچه را روی زمین است صرف می‌کردی که میان آنان الفت دهی، اما خداوند میان آنان الفت پدید آورد».

طبیعی است اگر وحدت و همکاری فقط برای رسیدن به امور مادی شخصی باشد، افرادی که در چرخه وحدت قرار گیرند هر موقع احساس کنند که پدید ساختن تفرقه و گسستن ریسمان همبستگی، آنها را به منافع مادیشان می‌رساند، کوشش خواهند کرد تا وحدت موجود را به هم بریزند. این گونه وحدت هرگز مورد نظر تعاون نیست. بنابراین، اقتصاد تعاونی اگر بخواهد بین تعاون طلبان، همبستگی پایدار پدید آورد، به ناچار باید از امور معنوی و الهی بهره‌مند شود.

۳- براساس اصل رفتاری تعاون، توجه به جامعه، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و دیگر خواهی یکی از اصول اقتصاد تعاونی است، در حالی که فردگرایی و اصالت فرد از شاخصه‌های اصلی نظام سرمایه‌داری است. الگوی رفتاری مطلوب از نظر این نظام رقابت است. اصل رفتاری رقابت، مزیت‌های غیر قابل انکاری دارد که عبارت هستند از: ابتکار و خلاقیت، کشف روش‌های کارآمد، کاهش هزینه‌ها و رشد اقتصادی. البته با پیگیری اصل رفتاری تعاون، افزون بر مزیت‌های پیش گفته، می‌توان مزیت‌های اصل رفتاری رقابت را نیز تحصیل کرد و هیچ علتی وجود ندارد که مزیت‌های مربوط به اصل رفتاری رقابت را از راه رعایت اصل رفتاری تعاون نتوان تحصیل کرد اما با توجه به مبانی پیش گفته و تلقی خاص نظام سرمایه‌داری از بدی و خوبی، آثار منفی رقابت نیز بر صاحب نظران اقتصادی پوشیده نیست. پدید ساختن قطب‌های عظیم اقتصادی، انحصارهای بزرگ، بروز شکاف طبقاتی شدید در سطح بین‌المللی و فقر گسترده در بخش اعظم کره زمین، محصول همین رقابت است (تفضلی، ۱۳۷۵، ۳۵۳).

با توجه به آموزه‌های اسلامی، تردیدی در تأیید اصل رفتاری تعاون و مسئولیت‌های اجتماعی افراد نسبت به هم وجود ندارد. پیامبر گرامی اسلام^(ص) در سخنان فراوانی مردم را خطاب قرار داده و به مسئولیت آنان در برابر هم تأکید فرموده‌اند: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت» (مجلسی، ۱۳۷۴، ج ۳۸، ۷۵ و یوسفی، ۱۳۸۹، ۴۲). «همه شما نگهبان هستید و همه شما در برابر مردم مسئول هستید».

همچنین پیامبر اکرم^(ص) در گفتار دیگری برای اهتمام به امور مسلمانان فرموده‌اند: «من اصبح و لا یتهم بامور المسلمین فلیس منهم» (کلینی، ۱۳۸۳، ج ۲، ۱۶۴ و یوسفی، ۱۳۸۹، ۱۴۲)؛ «هرکس صبح کند و به امور مسلمانان اهتمام نرزد، مسلمان شمرده نمی‌شود».

براساس این قبیل آموزه‌ها واضح است که آموزه‌های تعاونی با آموزه‌های اسلامی هم‌سوئی بیش‌تری دارد.

۴- استقرار روابط حسنه بين سازمان‌های وابسته و نیز ترویج روابط دوستانه اقتصادی در سطح ملی و بین‌المللی دو هدف اتحادیه بین‌المللی تعاون است. (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۲۷-۲۶) این هدف‌ها با اجرایی کردن اصول و ارزش‌های تعاونی محقق می‌شوند اما براساس ویژگی‌ها و آموزه‌های نظام سرمایه‌داری - تهدید ذاتی، انحصار منافع، منافع مادی یگانه هدف فعالیت انسان و تنزل جایگاه انسان در حد ماشین طماع - هرگز نمی‌توان انتظار روابط دوستانه اقتصادی در سطح ملی و بین‌المللی بین بنگاه‌های اقتصادی را داشت.

آموزه‌های اسلامی برای تحقق روابط حسنه در عرصه اقتصادی، بر این قاعده‌های رفتاری تأکید می‌کنند. اخوت، انسان دوستی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، همیاری، انصاف، وفاداری، مدارا، امانتداری، صداقت و حسن خلق. بنابراین، اگر اقتصاد تعاونی با اجرایی کردن اصول خود به تحقق این ارزش‌ها کمک کند، به یقین هم‌سویی بیشتری با آموزه‌های اسلامی دارد.

۵- در نظام سرمایه‌داری، سرمایه نقش محوری و فرمان‌روا را بر عهده دارد اما در اقتصاد تعاونی انسان، محور اصلی تمام فعالیت‌ها است. (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۲۰۶-۱۹۴)

انسان از دید اسلام جایگاه رفیعی دارد. قرآن تصریح می‌کند که انسان جانشین خدا روی زمین و مسئول در برابر وی است (بقره، ۳۰). فقط کسانی که به این جایگاه باور دارند، حاضر هستند اراده وی را در تولید و توزیع در تعاونی به رسمیت بشناسند و جایگاه اصلی را در فعالیت اقتصادی به جای سرمایه به انسان بدهند.

۶- در اقتصاد تعاونی سود سهام محدود و اندک است. سود به میزان کوشش افراد بین آنان توزیع می‌شود. در نظام سرمایه‌داری، سود به نسبت سهام و سرمایه است. (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۲۰۶-۱۹۴) این اصل تعاونی نیز جهت ترفیع جایگاه انسان در فعالیت‌های اقتصادی است.

۷- در اقتصاد تعاونی نتیجه فعالیت اقتصادی به خود اعضا بر می‌گردد. در حالی که در نظام سرمایه‌داری نیروی کار به خدمت سرمایه در می‌آید و برای مزد ثابتی کار می‌کند و حاصل دست رنج آنان، عاید سرمایه‌داری می‌شود. (همان)

«در آموزه‌های اسلامی، یکی از معامله‌هایی که مکروه شمرده شده، اجیر شدن انسان است. در این باره هم فتوای فقیهان اسلام صریح است، و هم روایت‌های فراوانی وارد شده است. در یکی از روایت‌ها، علت اقتصادی کراهت اجیر شدن را چنین بیان می‌فرماید:

«من آجر نفسه حظر علیها الرزق و کیف لا يحظر علیها الرزق و ما اصابه فهو لرب آجره» «هر انسانی خود را در کاری اجیر کند، روزی را بر خود ممنوع کرده است. چگونه چنین انسانی روزی را بر خود ممنوع نکرده، در حالی که نتیجه زحمتش مال کسی است که وی را اجیر کرده است» (یوسفی، ۱۳۸۹، ۴۳).

۸- در نظام سرمایه‌داری اهمیت مؤسسه‌های اقتصادی براساس میزان سرمایه آنها ارزیابی می‌شود اما در اقتصاد تعاونی اهمیت مؤسسه‌های تعاونی براساس تعداد اعضا، رشد فکری و میزان همکاری بین آنان تعیین می‌شود؛ هر چند سرمایه بی‌اهمیت تلقی نمی‌شود و در خدمت انسان قرار دارد. (داوید، ویچ، ۱۳۴۷، ۲۰۶-۱۹۴)

۹- در نظام سرمایه‌داری هر یک از افراد به میزان مالکیت فردی خود اهمیت داشته و در مدیریت دخالت دارند. در اقتصاد تعاونی گرچه مالکیت فردی طرد نمی‌شود اما مالکیت فردی در قالب گروه اجتماعی مورد تأکید است. مالکیت به ضرورت مشاعی است و برای مالک حق بیشتری نسبت به دیگران در رأی و مدیریت پدید نمی‌آید (شهیدی و علیزاده، ۱۳۷۸، ۲۱-۱۹).

هر دو نوع مالکیت فردی مشاعی و غیر مشاعی مورد تأیید آموزه‌های اسلامی است اما آنچه در اقتصاد تعاونی اهمیت دارد، نفی سرمایه‌سالاری و ترفیع جایگاه انسان در فرایند فعالیت‌های اقتصادی است که پیش‌تر اهمیت این مسئله بر اساس آموزه‌های اسلامی بیان شد.

آنچه بیان شد نشان می‌دهد که نظام سرمایه‌داری، از جهت مبانی با اقتصاد تعاونی متفاوت است. و با نظام اقتصادی اسلام از این جهات مبادی نداشتن و سازگار می‌باشد.

اصول اقتصاد بخش تعاونی از دیدگاه اسلام

این اصول برای تحقق ویژگی‌های اقتصاد تعاونی براساس آموزه‌های اسلامی تأسیس شده است:

۱- «اتحاد و همکاری: همه تعاونگران، رفع و ارضای حوایج خود و دیگران را از راه همکاری و اتحاد بر راه‌ها و وسایل فردی ترجیح می‌دهند» (وزارت تعاون، ۱۳۷۷، ۸).

آیات قرآن کریم بر اتحاد و همکاری در همه امور تأکید دارند: «و اعتصوا بحبل الله جمیعا و لا تفرقوا (آل عمران، ۱۰۳)؛ همگی به ریسمان الهی چنگ زبید و پراکنده نشوید». قرآن کریم تأکید دارد که امور دنیایی هرگز نمی‌تواند باعث وحدت و همبستگی پایدار بین مردم شود: «لو انفقنا ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبهم و لکن الله آلف بینهم (انفال، ۶۳)؛ (ای پیامبر) اگر تمام آنچه را روی زمین است صرف می‌کردی که میان آنان الفت دهی، نمی‌توانستی؛ اما خداوند متعال میان آنان الفت پدید آورد.

طبیعی است اگر وحدت و همکاری فقط برای رسیدن به امور مادی شخصی باشد، افرادی که در چرخه وحدت قرار گیرند هر موقع احساس کنند که تفرقه انداختن و گسستن ریسمان همبستگی، آنها را به منافع مادیشان می‌رساند، کوشش خواهند کرد تا وحدت موجود را به هم بریزند. این گونه وحدت هرگز مورد نظر اقتصاد بخش تعاونی از منظر اسلام نیست؛ بنابراین اقتصاد تعاونی اگر بخواهد بین تعاون‌طلبان، همبستگی پایدار ایجاد کند، به ناچار باید از امور معنوی و الهی بهره‌مند شود.

۲- «مشارکت اقتصادی اعضا: تمام فعالان اقتصادی، سهامداران بنگاه اقتصادی هستند. این امر باعث می‌شود تا در دوران رونق اقتصادی، همه فعالان اقتصادی به میزان کوشش خود از سود دوران رونق بهره‌مند شوند و در دوران رکود اقتصادی از کار اخراج نشوند؛ بلکه با کوشش فراوان و بهره‌مندی کمتر، موقعیت اقتصادی خود را حفظ کنند» (یوسفی، ۱۳۹۰، ۱۲۳).

۳- همکاری و مشارکت بین بنگاه‌های اقتصادی: عمل به این اصل باعث گسترش اقتصاد تعاونی در عرصه ملی؛ بلکه بین‌المللی می‌شود. این اصل مانع وقوع رقابت به شکل رقابت در نظام سرمایه‌داری می‌شود. اگر اقتصاد تعاونی به سوی

رقابت روی آورد، برای نابودی رقبای خود نخواهد بود؛ بلکه فقط برای حفظ موقعیت خود در برابر بنگاه‌های اقتصادی سرمایه‌داری است.

براساس آموزه‌های اقتصاد اسلامی رقابت داروینیستی مجاز نیست؛ اما اصل رقابت اقتصادی حق همه فعالان اقتصادی است. تعاونگران در کنار حق بهره‌مندی از رقابت اقتصادی، با تکالیف و مسئولیت‌هایی رو به رو هستند که عمل به آنها را بر خود لازم می‌دانند و برای تحقق آن مسئولیت‌ها نیز ضمانت‌هایی در اقتصاد تعاونی پیش بینی شده است (یوسفی، ۱۳۸۶، ۱۸۱-۱۷۷).

۴- «مسئولیت‌پذیری و دیگر خواهی: براساس اصل رفتاری تعاون، توجه به جامعه، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و دیگر خواهی یکی از اصول اقتصاد تعاونی است. همه فعالان اقتصادی می‌کوشند تا اقتصاد تعاونی فراگیر شود و همه افراد با اندک سرمایه، به این کاروان ملحق شوند و حتی بخشی از سود بنگاه‌های اقتصادی برای توسعه اقتصاد تعاونی اختصاص پیدا می‌کند» (وزارت تعاون، ۱۳۷۷، ۸).

از دید آموزه‌های اسلامی تردیدی در تأیید اصل رفتاری تعاون و مسئولیت‌های اجتماعی افراد نسبت به هم وجود ندارد. پیام اکرم^(ص) در سخنان فراوانی مردم را خطاب قرار داده و به مسئولیت آنان در برابر هم تأکید کرده‌اند: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت» (بخاری، ۱۹۸۱، ج ۱، ۱۶۰ و مجلسی ۱۳۷۴، ج ۳۸، ۷۵)؛ «همه شما نگهبان هستید و همه شما در برابر مردم مسئول هستید». همچنین وی در گفتار دیگری برای اهتمام به امور مسلمانان فرمود: «من اصبح و لا یهتم بامور المسلمین فلیس منهم» (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۲، ۱۶۴)؛ هر کس صبح کند و به امور مسلمانان اهتمام نرزد، مسلمان شمرده نمی‌شود.

۵- «در اقتصاد تعاونی سود هر واحد سهام محدود و اندک است. صاحبان سرمایه همان نیروهای کار در واحدهای اقتصادی هستند. پس از دریافت دستمزد ثابت و سود محدود سهام، مازاد برگشتی به میزان کوشش افراد و نقش آنان در فرایند اقتصادی، بین‌شان توزیع می‌شود.» (داویدویچ، ۱۳۴۷، ۱۹۴-۲۰۶) این اصل تعاونی نیز به جهت ترفیع جایگاه انسان در فعالیت‌های اقتصادی است که مورد تأکید آموزه‌های قرآنی است.

۶- تخصیص مازاد بازگشتی به نیروی‌کار براساس تخصص و بهره‌وری نیروی کار یا بر پایه میزان فعالیت اقتصادی: «براساس آموزه‌های نظام سرمایه‌داری، سود و مازاد بازگشتی تماماً مال سرمایه است و به نیروی کار متخصص و غیر متخصص دستمزد ثابتی تعلق می‌گیرد. این امر انگیزه کوشش نیروی کار متخصص را کاهش می‌دهد. بر پایه آموزه‌های نظام سوسیالیسم همه باید به مقداری توان، کوشش و به میزان نیاز، بهره‌مند شوند. در کاهش انگیزه در این نظام، هیچ گونه تردیدی وجود ندارد.» (طالب، ۱۳۷۹، ۲۲۳).

۷- حق عضویت اختیاری و آزادی همه افراد جامعه: «فعالان اقتصاد تعاونی، ضمن بهره‌مندی از حق آزادی، در برابر دیگران که علاقه‌مند به فعالیت اقتصادی به صورت تعاونی هستند، مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی دارند، بنابراین آزادی اقتصادی، آزادی مسئولانه و تکلیف‌مدارانه است.» (همان، ۳۴۱) در اقتصاد تعاونی برای تحقق مسئولیت‌ها و تکالیف اقتصادی در برابر دیگران، ضمانت‌هایی وجود دارد که در ادامه بیان می‌شود.

۸- «هر نفر یک رأی: اعمال حق مدیریت و نظارت به وسیله تمام اعضا از راه رأی هر نفر محقق می‌شود نه مدیریت و نظارت براساس میزان مالکیت سرمایه. مطابق با این اصل، منزلت انسان در فعالیت‌های اقتصادی بالا می‌رود و جایگاه سرمایه نسبت به جایگاه آن در نظام سرمایه‌داری، تنزل می‌یابد» (یوسفی، ۱۳۹۰، ۱۲۶).

۹- خودگردانی و استقلال و عدم وابستگی حتی به دولت: «این امر باعث خلاقیت و ابتکار همه نیروهای کار می‌شود و به معنای واقعی اقتصاد به دست بخش خصوصی و همه مردم سپرده می‌شود» (همان)

۱۰- «آموزش، کارورزی و اطلاع‌رسانی به همه اعضا و افراد علاقه‌مند به فعالیت تعاونی: این امر به معنای واقعی، اقتصاد دانش محور را عمومی و فراگیر می‌کند و باعث می‌شود تا اتمام نیروهای کار در همه بخش‌های اقتصادی از دانش لازم روز برای تولید برخوردار شوند» (همان).

نتیجه

نظام اقتصاد تعاونی، اقتصادی ارزشی و اخلاقی است که با مبانی بینشی و ارزشی نظام سرمایه‌داری و سوسیالیسم مابینت دارد. با استفاده از آموزه‌های اسلامی می‌توان مبانی بینشی و ارزشی برای آن تدوین و از آن دفاع کرد اما طراحان نظام اقتصاد تعاونی نتوانستند ضمانت‌های لازم را برای توسعه دامنه آن ارائه دهند. به همین جهت، توسعه متناسب با جایگاه خود را نیافته است. اگر تعاون طلبان و اتحادیه بین‌المللی تعاون بتوانند دایره نفع شخصی را آنگونه که اسلام توسعه داده، در نظر مردم توسعه دهند، با کمترین هزینه‌ها به هدف‌های بزرگ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی خود خواهند رسید.

نظام اقتصاد سرمایه‌داری و سوسیالیسم از جهت مبانی بینشی و ارزشی و اصول و ... اصلاً با آموزه‌های اسلامی سازگار نیست اما نظام اقتصاد تعاونی با اصلاح‌هایی در برخی اصول و رفتارها، می‌تواند به صورت بخشی از نظام اقتصادی اسلام مورد استفاده و تأیید باشد.

اقتصاد تعاونی کاستی‌هایی دارد که با توجه به خداشناسی اسلامی، جهان‌بینی اسلامی، انسان‌شناسی اسلامی و جامعه‌شناسی اسلامی می‌توان این کاستی‌ها را رفع نمود.

منابع

❖ قرآن کریم

- ۱- آریانپور کاشانی، عباس، فرهنگ کامل انگلیسی فارسی، تهران، امیرکبیر، چاپ هفتم، ۱۳۷۵.
- ۲- اتحادیه بین‌المللی تعاون، گزارش کار سی‌ویکمین کنگره اتحادیه بین‌المللی تعاون منچستر، ترجمه: معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج دفتر تحقیقات، تهران، انتشارات وزارت تعاون، اول، ۱۳۷۷.
- ۳- اسمیت، لوئیس، سیر تکاملی تعاون کشاورزی، تهران، سازمان مرکزی تعاون کشور، چ اول، ۱۳۴۹.
- ۴- بیو، والدن، پیروزی سیاه، ترجمه احمد سیف و کاظم فرهادی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶.
- ۵- تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی (از افلاطون تا دوره معاصر)، تهران، نشر نی، دوم، ۱۳۷۵.
- ۶- جعفر زاده، مسعود، تعاون را بهتر بشناسیم، تهران، پایگان، ۱۳۸۶.
- ۷- جعفری، محمدرضا، فرهنگ فشرده انگلیسی - انگلیسی - فارسی، تهران، تنویر، ۱۳۷۸.
- ۸- داویدویچ، جرج، به سوی دنیای تعاون، چ ۱، تهران، سازمان مرکزی تعاون کشور، ۱۳۴۷.
- ۹- دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چ ۲، ۱۳۷۷.
- ۱۰- ژید و ژیست، تاریخ عقاید اقتصادی، ترجمه کریم سنجایی، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، چ اول، ۱۳۷۰.
- ۱۱- سلیم، غلامرضا، سیر تحول تعاونی در ایران و جهان، انتشارات دانشگاه پیام نور، چ چهارم، ۱۳۷۴.
- ۱۲- شارون، جونل، ده پرسش از دیدگاه جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی، ۱۳۷۹.
- ۱۳- شهیدی، نظام، و عزیززاده، اقدام، اصول مدیریت تعاونی‌ها، تهران، انتشارات لادن، اول، ۱۳۷۸.
- ۱۴- طالب، مهدی، اصول و اندیشه‌های تعاونی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
- ۱۵- فروم، اریک، جامعه سالم، ترجمه اکبر تبریزی، تهران انتشارات بهجت، چ چهارم، ۱۳۸۵.
- ۱۶- کلینی، محمدابن‌یعقوب، اصول‌الکافی، تعلیق علی‌اکبر غفاری، چ ۵، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
- ۱۷- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، امیرکبیر، چ ۱، ۱۳۷۵.
- ۱۸- نمازی، حسین، نظام‌های اقتصادی، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ ششم، ۱۳۸۹.
- ۱۹- وال، تیرل، رشد و توسعه: ترجمه: منوچهر فرهنگ و فرشید مجاور حسینی، تهران سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اول، ۱۳۷۴.

- ۲۰- وزارت تعاون، قانون بخش اقتصاد جمهوری اسلامی ایران با اصلاحات، وزارت تعاون، ۱۳۷۷.
- ۲۱- هلم، فرانس، اقتصاد موسسات تعاونی، ترجمه: سازمان مرکزی تعاون کشور، تهران: سازمان مرکزی تعاون کشور، چ اول، ۱۳۴۹.
- ۲۲- یوسفی، احمدعلی، نظام اقتصاد علوی، چ ۱، تهران، انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.

❖ مقالات

- ۱- بانک جهانی، ۱۹۹۵، گزارش توسعه انسانی ۱۹۹۵، ترجمه غلام حسین صالح نسب، جهاد، سال ۱۵، ش ۱۸۰ و ۱۸۱.
- ۲- سرآبادانی، غلامرضا، تعاون در اسلام. اقتصاد اسلامی، سال چهارم ۱۳۸۳، شماره ۱۴.
- ۳- عزیززاده، اکبر اسد، سوسیالیسم، نشریه مبلغان، ۱۳۸۶، شماره ۹۲.
- ۴- فلاحتگر اوشیبی، عبدالله، تعاونی‌های در بلوک شرق، وبلاگ آموزش مجازی تعاونی.
- ۵- یوسفی احمد علی، بررسی تطبیقی اقتصاد تعاونی با اقتصاد متعارف، اقتصاد اسلامی، سال دهم، ش ۳۷.
- ۶- یوسفی، احمدعلی، ظرفیت آموزه‌های اسلامی در تأسیس بخش‌های اقتصادی، (با تأکید بر اقتصاد بخش تعاونی)، اقتصاد اسلامی، سال یازدهم، شماره ۴۱، بهار ۱۳۹۰.